

СВЯЩЕНОСЛУЖИТЕЛІ ТА МУЗЕЙНА СПРАВА У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ (XX ст. – 2024)

Бондарчук Віталій Олександрович – кандидат історичних наук, докторант кафедри філософії та культурного менеджменту, Національний університет «Острозька академія», м. Острог
<https://orcid.org/0009-0006-3460-8542>
DOI: <https://doi.org/10.35619/ucpmk.v48i.795>
vitalii.bondarchuk@oa.edu.ua

На основі вивчення джерел достатнього ступеня репрезентативності і вірогідності зібрано і систематизовано комплекс інформації про участь і залучення священнослужителів до музейної справи у Західній Україні. Було вичленувано три аспекти їхньої участі: заснування і співробітництво з музеями, участь у пам'яткоохоронній справі, жертводавство до музеїв культового майна. Продемонстровано залежність цих процесів та їхньої інтенсивності від типу існуючого політичного режиму. Визначено, що заснування музеїв священиками не завжди переслідує релігійні цілі та є соціально корисним місцевим громадам. Показано, що успішність передачі культового майна до музею залежить не лише від священика, а й ключових осіб його церковної громади. Встановлено, що співпраця музеїв і священників є взаємовигідною але потребує нормативного урегулювання як Церквою так і державою.

Ключові слова: музей, священик, культове майно, іконопис, Західна Україна, жертводавець, Церква, православ'я, пам'яткоохоронна справа.

Постановка проблеми. На перший погляд у науки і релігії більше відмінного чим спільного проте «Виявилось, що наука не є панацеєю від усіх проблем. Опозиція знання та віри втрачає свою однозначність» [45; 113]. В цьому плані особливий інтерес становить місце участі священників у музейній справі. Досі не з'ясовано чому вони не лише засновували музеї раніше, але заснують і досі. Одночасно можливість передачі культового майна до музеїв часто стикається з труднощами. Відтак маємо наукову проблему, розв'язання якої метафорично висловлюючись стане черговою «цеглиною» у зміст гармонії між науковим і релігійним світоглядами. У практичному ж вимірі історичне висвітлення проблеми може дати підказку юридичному врегулюванню проблеми культового майна, цінність якого музеї і Церкви бачать по-різному.

Аналіз досліджень. Комплексно поставлена тема раніше не розглядалася, але згадувалася у контексті розв'язання інших, як теоретичних, так і емпіричних завдань. Ю. Решетніков актуалізує питання повернення Церкви її колишнього майна або урегулювання його спільного використання зокрема музеями [44; 678]. О. Васильєва та Н. Мисак звертають увагу на зростаючу активність Церкви у нетрадиційних для неї сферах суспільного життя і розвитку її соціального служіння [10; 206-207]. А. Арістова, у своїй розвідці хоча й за музеї безпосередньо не згадує, але звертає увагу на факт конкуренції світських і церковних інфраструктур у сфері релігійного туризму і їх інтенсивну паралельну розбудову, зближення релігійного і релігієзнавчого туризму [1; 208-209]. Проблеми при врегулюванні церковного майна світськими і церковними органами розглядає А. Дутчак [22; 87-88]. Л. Филипович піднімає проблему неврегульованості відносин Церкви з суспільством і державою: «...внутрішньо релігійні функції релігійних організацій визначені їхніми статутами, правила відносин із суспільством формуються фактично ситуативно...» [50; 291]. С. Муравська досліджує еволюцію бачення поняття «музей» його співробітниками від кін. XIX до сьогодні [55]. І. Луцан та І. Горохолінська вивчають соціальне служіння священнослужителів саме Західної України вже після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну [54]. Помітно, що у дослідженнях в недостатній мірі представлений персональний вимір, а він становить чималий інтерес: чому представники досить закритої соціальної група відкрито долучилися до розвитку молоді за церковними мірками інституції?

Отже в тематичі взаємоіснування цих організацій можемо констатувати наявність протиріччя. Його суть: з одного боку тематика є актуальною, на розв'язання проблем, які вона ставить, є чималий запит як науковців, так і інших груп суспільства. З іншого – у наукових напрацюваннях з її вирішення є не розглянуті лакуни. Відтак автор ставить за мету дослідити роль та місце священнослужителя у розвитку музейної справи на означених територіях та часовому відтинку.

Виклад основного матеріалу. Аналіз зібраних історіографічних та фахових джерел дозволяє поділити факти залучення священнослужителів (у першу чергу саме священників) до музейної справи на 3 групи:

Засновники і співробітники музеїв. Уже на початку досліджуваного хронологічного періоду, тобто початку XX ст. священики виступали засновниками чи співзасновниками музеїв у Західній Україні. Ба більше – вони ж, штатно чи позаштатно, долучалися чи були долучені до музейної справи, були музейними співробітниками.

Розпочати варто з м. Острог і заснування 1916 р. у ньому музею Братством ім. кн. Острозьких [23; 7]. Попри членство у Братстві і світських осіб, саме священник М. Тучемський був головним ініціатором історико-краєзнавчої, пам'яткоохоронної і музейної діяльності Братства [14; 4]. Він, а також М. Струменський, започаткували систематичну науково-музейну працю в Острозі [32; 90]. Ще у справі реставрації пам'ятки архітектури XIV ст. – Вежі Мурованої особливо допомагав Братству Єпископ Кременецький Н. Безсонов [33; 4].

Там же на Рівненщині архимандрит В. Максименко не лише ініціював побудову меморіалу козакам, загиблим у битві під Берестечком [53; 162-163], а й планував там відкрити музей [53; 164].

Схожі тенденції були й на Хмельниччині. Ідея створити у Кам'янці-Подільському Давньосховище, тобто колекцію церковних старожитностей у 1889 р. виходила в т. ч. від представників духовенства: М. Дроновича [46; 127] і Ю. Сініцького [46; 128]. Декілька показових деталей: сферою діяльності Давньосховища мала стати саме Подільська єпархія [46; 127], а не будь-яка світська територіальна одиниця. Відкрили його при кафедральному соборі Кам'янця-Подільського [46; 128].

Показова і подальша трансформація установи: якщо спочатку головню збирали церковну старовину, то далі співвідношення церковного до нецерковного змінилося не на користь перших. І вже у 1912 р. Давньосховище було перейменовано в Музей Подільської губернії [46; 128, 129].

Із Хмельниччини варто перенестися на Львівщину. Там старт збору колекцій, що в майбутньому послужили основою музеїв, дають саме церковні діячі. Це були перемиські – І. Могильницький та І. Лаврівський й львівські – М. Гарасевич та А. Петрушевич – каноніки, а ще – митрополит М. Левицький. Робили вони це задовго до досліджуваного періоду – у 1820-х рр. [12; 205].

Урешті А. Шептицький сприяв створенню у 1905 р. Національного музею у Львові. Там організували експозиційну, науково-дослідну, видавничу і реставраційну справи. Саме він ініціював створення Єпархіальної консерваторської комісії. Власний його музей існував і у родовому палаці Шептицьких в с. Прилбичі [12; 205-206].

На цьому відомості про ініціативи священників з питань заснування музеїв зникають. Шукаючи пояснення цьому можна лише припустити, що за польської влади музейна сфера дедалі більше професіоналізувалася, а радянська такі ініціативи духовенства не підтримала би з очевидних причин. Є лише одна згадка, про те, що у 1938 р. монахи проводили екскурсії Почаївською лаврою [25; 69].

І наступні повідомлення про відкриття музеїв саме священниками датуються уже XXI ст. Так, капелан М. Лучинський відкрив Музей російсько-української війни у римо-католицькому храмі в м. Хмельницький. Екскурсії проводив він же – за попередньою домовленістю і мав у планах залучити до роботи екскурсоводами військовослужбовців [52].

Аналогічний за темою музей організував на Волині священник у с. Оконськ Маневицького р-ну О. Лановий. До цього його сподвигли неодноразові поїздки в тоді «зону АТО». Він наголошує, що відвідини школярами музею дає «неабияке патріотичне виховання» [39].

Серед територій, де зафіксовано музейницькі ініціативи від священників, з'являється Івано-Франківщина. Тут парох с. Фитьків І. Качанюк запропонував своє приміщення для музею, а ініціатором його створення став тоді семінарист М. Григорук. Наповнення музею складали зразки етнографії та ікони. Головними донорами його колекції стали самі засновники і селяни [26]. М. Григорук, крім опіки над цим музеєм, опікується ще одним: Музеєм історії підпільної УГКЦ [16].

Священник заснував музей і на Тернопільщині. Зробив це О. Філюк у с. Шушківці Лановецького р-ну. 150 предметів у колекцію музею зібрали жителі села. Варто звернути увагу на слова місцевої жительки, однієї з волонтерок музею, яка вказує, що з усіх можливих установ у селі фактично залишилися церква і музей [4].

Згадаємо й про інший аспект залучення священників до діяльності вже працюючих музеїв. Ті добре усвідомлювали їхню цінність як носіїв різної інформації про конкретну парафію чи район. Вони також знали, що навіть у разі відсутності такої священник зможе її отримати завдяки своїм широким контактам у все тих же парафії чи районі.

Перші спроби подібної активності виходять за досліджувані часові межі і завершився не зовсім вдало, бо духовенство загалом проігнорувало розпорядження про вивчення своїх парафій. Особливо показовий приклад – із дослідженнями М. Теодоровича. Через очевидну пасивність священників він був змушений через Волинські єпархіальні відомості звертатися до них 15 разів. У підсумку відгукнулося 135 осіб [9; 11].

На рубежі XIX-XX ст. Приватний музей барона Ф. Штейнгеля в с. Городок також анкетував священників збираючи інформацію про життя населення і самих священників краю [15; 38].

До окремих аспектів музейної справи священників намагалася залучити польська влада. Так, волинський воєвода Г. Юзевський адресував їм листа з проханням виявляти давні пам'ятки культури

Волині, зокрема твори малярства [27; 4]. Священики, за можливості, мали подати відомості про автора пам'ятки, час її створення. На основі отриманих відомостей ухвалювалося рішення про надсилання фотографів для зйомки пам'яток [28; 15-16].

Серед тих, хто допомагав рівненському музею у роки німецько-радянської війни, завдяки зв'язкам з Ю. Шумовським, був священик Свято-Успенської церкви М. Носаль [13; 28]. Тоді як радянська влада, в окремі періоди свого існування, за спроби співпрацювати зі священиками музейників карала. У 1960 р. Е. Галузо у наскельному монастирі у містечку Бакота звернулася до священика за допомогою у зборі матеріалів для майбутнього музею. Однак влада порахувала, що цим вона «дискредитувала музей..., проявила політичну помилку, яка йде врозріз із Постановою КПРС про науково-атеїстичну пропаганду» [38; 60]. Е. Галузо була звільнена з роботи.

Підводячи проміжний підсумок варто вказати, що священики стають ініціаторами заснування музеїв, якщо політичні режими, за яких вони живуть, це дозволяють або у цьому зацікавлені. Також наявний емпіричний матеріал дає можливість вказати, що у ХХІ ст. музеї, засновані священиками, не обов'язково стосуються Церкви, а ще стають чи не єдиним інтеграційним центром малої громади. Коли це дозволяв політичний режим, музейники з різним ступенем залученості використовували священиків як своїх співробітників.

Учасники пам'яткоохоронної справи. Взагалі пам'яткоохоронна справа є однією з традиційних частин справи музейної. Тому за логікою вона мала б бути у попередній частині статті. Але враховуючи її масштабність і важливість автор взяв на себе сміливість виділити її в окремий підпункт. Священики до неї дійсно долучалися і долучаються.

Розпочати варто знову з Рівненщини. Вже згадуваний М. Струменський з приходом радянської влади був активним працівником Острозького повітового комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини (ОСТРУКОПИС). Врятував історичні цінності з Острога, Дерманя, Межиріча, Новомалина, Плужного, Славути [34; 223].

Безпосередньо перед закриттям радянською владою Георгіївського монастиря на Козацьких могилах саме його настоятель А. Ляшук у 1956-1958 рр. ще встиг організувати досить масштабні реставраційні роботи [8; 85]. Можливо це дозволило будівлям достояти до 1965 р., коли в них, замість розведення кролів і курей, організували експозицію «Козацькі могили», підпорядковану Рівненському краєзнавчому музею [8; 86].

Представники духовенства брали участь в пам'яткоохоронній справі і на Поділлі поч. ХХ ст. Варто назвати Ю. Сіцінського (був членом архівної комісії, яка спочатку діяла на громадських засадах, а 30 серпня 1919 р. отримала статус державної структури [47; 160].

Щодо Тернопільщини, то стосовно цієї справи є згадка за 1942 р. У ній керівництво Тернопільського музею просило нацистську владу аби та видала розпорядження в т. ч. до керівників церков. За ним вони мали оберігати «старовинні фігури, статуї, пам'ятники, старі документи» [11; 28].

І. Дундяк робить припущення про залученість до пам'яткоохоронного руху на Прикарпатті релігійних громад: «Державні та громадські організації концентрувалися на відновленні і збереженні пам'яток союзного і республіканського значення, а ці громади рятували оригінальні місцеві пам'ятки» [20; 144]. Слід зауважити, що інші дослідники досить критичні щодо результатів такого втручання [19].

Отже можна узагальнити, що прикладів залучення священиків до пам'ятко охоронної справи, порівняно з заснуванням ними музеїв, менше. Одночасно вона так само має широке територіальне і хронологічне охоплення.

Жертводавці музейних предметів. Важливим об'єктом музейної справи священик стає у момент коли його починають розглядати як потенційного донора предметів музейного значення. Сучасна музейна політика (принаймні у Європі і Північній Америці) в основному побудована на неоліберальних принципах, що засновуються на правилах ринку, а не релігії. Це має як переваги, так і недоліки [36]. І тому ще більш іронічно виглядає те, що досі церковні речі зберігають для музеїв свою цінність: якщо не інформативну, то атрактивну. Тому вони й досі мають у них потребу. Однак отримати їх від музеїв завдяки близькості до них, як це було на поч. ХХ ст. чи за рахунок адміністративних засобів, як це було за СРСР, вони уже не можуть. Це робиться завдяки спілкуванню зі священиком і (або) членами тієї чи іншої церковної громади. Тому його голос може стати вирішальним при передачі церковних цінностей до музею. Налагодження таким добрих контактів зі священнослужителем є важливим для поповнення його колекції. Далі наведено приклади таких контактів.

Подарунки від священників надходили до музею м. Острог уже від перших років його існування. Так, 28 червня 1919 р. Л. Якимович пожертвував йому опис Радогощанського приходу 1789 р. [24; 42, також 2; 19].

Нацистська влада дозволила відновити роботу музею у м. Рівне. В повідомленні про відновлення роботи висловлюється подяка його жертводавцям. Серед них згадується О. Левчук – настоятель у церковній управі с. Понебель [13; 24].

Священники активно ставали дарувателями музеїв Тернопільської області. В Андрухів подарував Тернопільському краєзнавчому музею церковне начиння, яке він використовував під час своїх літургій, що проводив у бліндажах на передовій у часи російсько-української війни [3].

Священники і парафіяни збараччини у Тернопільській обл. прогнозовано дарують до місцевого музею. Наприклад, ікона «Розп'яття» подарована Збаразькому музею парафіянами с. Решнівка Збаразького р-ну, датується XVII ст. [49; 116]. Ікону «Ісус Христос Вседержитель» подарували парафіяни с. Доброводи того ж р-ну. Р. Сливка туди ж подарував ікону «Богородиця Одигітрія» [49; 118]. У свою чергу, колекцію дерев'яних хрестів XIX ст. М. Сус подарував Бережанському краєзнавчому музею [42; 146].

Дарунки у вигляді предметів музейного значення отримують від священників і музеї Волинської області. «У 2005 р., з нагоди 25-річчя музею, громада Раків-Ліської церкви з ініціативи настоятеля М. Смолярчука передала Камінь-Каширському краєзнавчому музею на зберігання ікону «Святий Миколай» XIX ст. [40; 150]. Також у 2011 р. настоятель Камінь-Каширської церкви Різдва Пресвятої Богородиці Ю. Михайлов передав у фонди музею фрагменти вівтаря I пол. XVII ст. [40; 150].

Із нагоди 100-річчя з часу спорудження Раків-Ліської церкви музею передано на зберігання ікону XIX ст. «Печерська Богородиця з предстоячими Антонієм і Феодосієм» [40; 150].

Проте частіше все ж музейні предмети священники не дарували, а передавали. Розпочати знову варто з Острога. Показова ще одна деталь: Братство ім. кн. Острозьких зверталось через місцеву пресу з закликом жертвувати для них предмети старовини. Звернення було адресоване до населення і духовенства краю [30; 285]. Тобто духовенство виділяли окремо [30; 283-284].

Можна виділити декілька способів отримання музейниками церковних цінностей: купівлю, передачу, навіть обмін. Але усім їм передувала розмова зі священником. Музей в м. Острог практикував усе згадане. Так, саме через обмін отримано образ Архангела Михаїла XVIII ст. Острозької іконописної майстерні з церкви с. Нетішин. Парафії запропонували таку саму за розмірами ікону XIX ст. і вона погодилася. «Богородицю Одигітрію» з с. Стадники обміняли на ікону, намальовану художницею Л. Спаською [5; 40]. Аналогічно 4 народні ікони-примітиви XVIII ст. із церкви с. Великі Озера обміняно на її ж роботи під час експедиції у 1990-1993 рр. [5; 44].

Проте в основному після перемовин зі священниками церковні цінності у музеї опинялися шляхом передачі або купівлі. Чимало художніх творів було придбано після обстежень церков в Острозькому, Славутському, Білогірському, Гошанському р-нах у червні 1977 та липні 1980 рр. У 1980 р. до музею надійшли 16 ікон [7; 234]. У церкві с. Стадники куплено ікону «Богородиця Одигітрія». Одночасно там же, на церковному горіщі, знайдено третину ікони «Різдво Богородиці» – її просто передали [5; 40]. Аналогічно Острозьким музеєм куплено ікони під час експедиції в серпні-вересні 1993 р. по селах Гошанського р-ну [5; 44]. Наприклад, у с. Дуліби О. Позіховський придбав ікону «Різдво Богородиці» [6; 55]. У підсумку станом на 2016 р. збірка іконопису Державного історико-культурного м. Острог налічувала 230 творів. Переважна більшість була придбана в експедиціях [5; 45, 6; 56].

Проте завдяки священникам колекція ДІКЗ м. Острог поповнювалися не лише іконами. Завдяки особистим контактам з А. Бондарчуком із с. Рясники Гошанського р-ну отримано віленський Псалтир Мстиславця 1576 р. і низку почаївських і львівських стародруків. А Р. Трепачук передав «Последованіє на день св. Пасхи» 1782 р. Ще деякі стародруки купили у С. Кульчицького [41; 202-203].

Із Рівненської слід переміститися у Волинську обл. І вона демонструє, що священник може бути залученим до абсолютно протилежного процесу – повернення музейних предметів у церкви пов'язаного зі зміною державної політики у сфері релігії у кін. 80 – поч. 90-х рр. XX ст. Власне, саме тоді цей процес став особливо активним. У Волинській обл. повернення культового майна на вимогу релігійних громад розпочалось ще у 1989 р., тобто за 3 роки до відповідного Указу Президента України і розпорядження Кабінету Міністрів України. І коли у 1992 р. вони таки були оприлюднені, цей процес на Волині практично завершувався [29; 222-223]. Аналогічно у 1989 р. чимало ікон повернуто острозькими музейниками Богоявленському собору м. Острог [6; 51]. Це показовий момент – поки державна машина розкручувалася, щоб врегулювати процес – більшість врегулювали вже і без неї.

Показовою є історія, що трапилася у одному з храмів м. Луцьк із передачею до музею ікони XVIII ст. «Богородиця», яку за радянських часів організувала мистецтвознавець Л. Міляєва. Служителі церкви були не проти, але категорично відмовлявся староста храму. Зарадило лише втручання представника міської влади [21; 48]. Тобто вкотре бачимо, що голос священника при вирішенні питання передачі церковних цінностей далеко не завжди був вирішальним і остаточною.

Проте співпраця музеїв із церковними громадами і священниками продовжується часом і не зовсім гладко. Бучинську чудотворну ікону Божої Матері було викрадено з храму у 2007 р. Після віднайдення, вона з березня по травень 2007 р. знаходилася на реставрації в Музеї Волинської ікони в Луцьку. Але можливість передачі ікони до музею чи інших храмів у бучинській церкві категорично заперечили [48; 275].

Варто розповісти про співпрацю музеїв зі священниками як донорами музейних предметів у Тернопільській обл. У ній процедура передачі церковних цінностей до музею має ще одним елемент – благословенням архієпископа. Саме таке, дане Тернопільсько-Кременецьким архієпископом УПЦ МП Сергієм, доповнює згоду отця-настоятеля Свято-Миколаївської церкви с. Бодаків В. Лупиноса і парафіян церкви. Погоджувалися вони у листопаді 2009 р. передати заповідникові «Замки Тернопілля» декілька ікон і хоругв [31; 398].

У Тернопільській обл. із церковних цінностей передають не лише ікони. Це також і хоругви [51; 180] та скульптури [43; 173-175]. Проте кожен раз ці передачі робилися за сприяння священників (до прикладу, О. Бондарчука в 2015 р.) [43; 173] чи церковних громад [49; 120].

Тотожним чином проходили випадки передачі церковних цінностей у Чернівецькій обл. Місцеві музейники вказують, що знайдені на дзвіницях, хорах і горищах храмів передавали у результаті домовленості і згоди священників або старостів храмів «з якими спромоглися знайти порозуміння» [18; 12]. А в цьому процесі допомагали «переконливе і довірче спілкування» [17]. Також посприяло цьому «порозуміння з єпископом Буковини» [19; 124].

Проте огляд наведеної фактичної інформації дозволяє стверджувати про існування протилежного, менш приємного, аспекту питання співпраці священника і музейника. Практично всі автори використаних публікацій акцентували на частому ігноруванні священниками такої домовленості. Воно призводило до трагічних результатів у вигляді втрачених цінностей.

Одночасно спроби науковців знайти причину такого ігнорування різняться. І. Дундяк пояснює його радше лінню, «варіантом, що потребує найменших зусиль», коли ікони просто виносили з храму до господарських приміщень і там лишали [21; 142]. Я. Бондарчук вказує, що «ні священник, ні староста церкви, ні тим більше парафіяни не усвідомлюють духовної і художньої вартості ікон, тому використовують як столярний матеріал чи просто спалюють» [6; 54]. Напевне яскравим прикладом є історія з іконою «Богородиця Одигітрія» XIII ст. із церкви с. Дорогобуж. Отримати до неї доступ музейники змогли лише з 4 разу. Селяни просто не пускали їх, навіть з представниками влади, посилаючись на відсутність ключів [37; 26].

Важливою деталлю є те, що цей саботаж був як за радянської влади з її атеїстичною політикою, так і без неї, тобто її вплив на нього був хіба опосередкованим і «цапа-відбувайла» з неї зробити не вийде. Деякі дослідники твердять, що коли після 1992 р. почалося активне відновлення храмів, то під час нього іконостаси часто відновлювали непрофесійні майстри, що призводило до незворотніх втрат [19; 124].

Отже можемо сформулювати черговий проміжний висновок. По-перше, священник відіграє важливу роль у позитивному вирішенні передачі церковних цінностей до музеїв. Однак, її може підважити думка щодо передачі інших керівників у церкві (старостою) чи церковної громади. По-друге окрім наведених вище прикладів позитивної співпраці музейників зі священниками були й негативні, точніше співпраці взагалі не було.

Висновок. Проведене дослідження показує, що залученість священників до музейної справи була явищем закономірним, невідповідним, історично обґрунтованим. Одночасно її ефективність була безпосередньо залежною від рівня зацікавленості у співпраці самих музеїв, священнослужителів, а також влади. Необхідність продовження і вдосконалення залучення священнослужителів у музейну справу є актуальним і в XXI ст.

Перспективним виглядає більш поглиблений розгляд кожного з трьох виділених аспектів залучення священнослужителів до музейної справи, зокрема з використанням усних джерел. Також доцільним буде розгляд означеної проблеми у соціологічному (проведення анкетувань, опитувань), юридичному (оцінка як світського, так і церковного законодавства) вимірах.

Список використаної літератури

1. Арістова А. Релігійний і релігієзнавчий туризм в Україні: проблеми розвитку. *Наук. щорічник «Історія релігій в Україні»*. 2019. Вип. 29. С. 201-210. DOI: <https://doi.org/10.33294/2523-4234-2019-29-1-201-210>.
2. Атаманенко В. Наукова та музейна діяльність Й. В. Новицького. *Волинська книга: історія, дослідження, колекціонування*. 2004. Вип. 1. С. 13-22.
3. б. а. Пробув на фронті 870 днів: капелан подарував Тернопільському музею експонати з бліндажної каплички. *Terminovo*. URL: <https://terminovo.te.ua/news/94282/> (дата звернення: 21.04. 2024 р.).

4. Бенцал І. У Шушківцях на Тернопільщині парафіяни облаштовують музей-трапезну. *Суспільне Тернопіль*. URL: <https://suspilne.media/ternopil/19388-u-suskivciah-na-ternopilsini-parafiani-oblastovvut-muzej-trareznu/> (дата звернення: 21.04.2024 р.)
5. Бондарчук О., Бондарчук Я. Художня збірка Острозького історико-культурного заповідника (формування та реставрація). *Острозьк. наук. зб. : ювілейне видання до 100-річчя відкриття музею в Острозі. 1916 11 (24) серп., 2016*. 2016. С. 34-47.
6. Бондарчук Я. Збірка іконопису Острозького історико-культурного заповідника (історія формування та дослідження). *Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в Острозі та Волині*. 2009. Вип. 2. С. 51-68.
7. Бондарчук Я. Руй Раїса Федорівна – директор Острозького державного історико-культурного заповідника. *Острозький краєзнавчий зб.* 2019. Вип. 11. С. 225-238.
8. Борисюк О. Заходи щодо збереження Михайлівської та Георгіївської церков – пам'яток архітектури XVII та XX століть. *Наук. зап. Рівнен. обл. краєзнавчого музею*. 2018. Вип. XVI. С. 83-87.
9. Бухало Г. Слово про Миколу Теодоровича та його працю. *Наук. зап. Рівнен. обл. краєзнавчого музею*. 2005. Вип. 3. С. 10-13.
10. Васильєва О., Мисак Н. Участь церкви у вирішенні актуальних суспільних проблем України. *Історія релігій в Україні: наук. щорічник*. 2014. Вип. 24. Книг. II. С. 206-211.
11. Гайдукевич Я. Тернопільський обласний краєзнавчий музей: 1940-ві роки. *Традиції краєзнавства: регіональний аспект* : матеріали Всеукр. наук.-краєзн. конф., м. Тернопіль, 20–21 квіт., 2023 р. / Тернопіль. обл. краєзнавчий музей, 2023. С. 19-35.
12. Гах І., Гануляк Л. Розвиток реставраційної справи в Галичині ХХ ст.: творчий досвід Льва Геца. *Наук. щорічник «Історія релігій в Україні»*. 2022. Вип. 32. С. 203-211. DOI: <https://doi.org/10.33294/2523-4234-2022-32-1-203-211>.
13. Данильчук Г. Рівненський музей у роки німецької окупації 1941-1944 рр. *Наук. зап. Рівнен. обл. краєзнавчого музею*. 2006. Вип. IV. С. 24-29.
14. Данилюк М., Манько М. Михайло Тучемський – засновник і перший керівник історичного музею в Острозі. *Острозьк. краєзнавчий зб.* 2012. Вип. 5. С. 3-8.
15. Дмитренко А. Становлення етнографічного музейництва на Волині. *Наук. зап. Рівнен. обл. краєзнавчого музею*. 2006. Вип. IV. С. 38-43.
16. Дмитрів І. У передгір'ї Карпат священик створив музей старожитностей Бойківщини. *Українське слово*. 2023. 30 черв. 2023 р. URL : <https://www.ukrslovo.net/%d0%b4%d0%b5%d0%bd%d1%8c-%d0%b7%d0%b0-%d0%b4%d0%bd%d0%b5%d0%bc/117813.html> (дата звернення: 12.03.2024).
17. Дугаєва Т. Буковинські хоругви – унікальні пам'ятки сакрального мистецтва. *Новини «Версії»*. 2024. 13 березн. URL : <https://versii.cv.ua/mystetstvo/bukovynski-horugvy-unikalni-pam-yatky-sakralnogo-mystetstva/64083.html> (дата звернення: 13.04.2024).
18. Дугаєва Т. Володимир Краснов-65. Не нашкодъ і збережи. *Версії*. 2015. 19.02-25.02. (№ 7 (580)). С. 12.
19. Дугаєва Т. Пам'ятки сакрального мистецтва Буковини доби Австро-Угорської імперії у збірці Чернівецького художнього музею (до питання про створення колекції та джерела дослідження). *Українсько - австрійські культурні взаємини другої половини XIX - початку XX століття*. Київ – Чернівці, 1999. С. 123-130.
20. Дундяк І. Музеефікація церковного мистецтва Прикарпаття (факти, постаті): друга половина ХХ – початок ХХІ століть. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*. 2017. Вип. XXXVIII. С. 137-145.
21. Дундяк І. Сторінки історії українського церковного мистецтва другої половини ХХ ст.: музеєфікація та мистецтвознавчі видання. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. 2014. Вип. 20. Т. 1. С. 47-52.
22. Дутчак А. Власність релігійних організацій. *Історія релігій в Україні: наук. щорічник*. 2013. № 23. Книг. II. С. 87-95.
23. Жуковська Л. Пам'яткоохоронна та краєзнавча діяльність Братства імені князів Острозьких. *Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині*. 2009. Вип. 2. С. 7-11.
24. Завадська О. Зі щоденника Йосипа Владиславовича Новицького (20 червня – 19 вересня 1919 р.). *Острозьк. краєзнавчий зб.* 2004. Вип. 1. С. 42.
25. Зварич Т. Спогади про Почаївську лавру. *Наук. зап.* 2011. Вип. IX. Ч. 2. С. 68-71.
26. Івашин Я. На Прикарпатті діє єдиний музей, що розташований у резиденції священика. *Firtka. Агенція новин*. URL : <https://firtka.if.ua/blog/view/na-prikarpatti-die-edinij-muzej-so-roztasovani-j-u-rezidencii-svasenika29189> (дата звернення: 12.03.2024).
27. Кінд-Войтюк Н. Організація музейної та пам'яткоохоронної роботи на Західній Волині у 1920-х і 1930-х рр.: джерела з вивчення. *Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині*. 2011. Вип. 3. С. 3-8.
28. Кінд-Войтюк Н. Пам'яткоохоронна робота в Острозі у 1920 – 1930-х роках. *Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в Острозі та Волині*. 2009. Вип. 2. С. 12-17.
29. Ковальчук Є. Збереження й вивчення фонду сакрального мистецтва Волинського краєзнавчого музею у першій половині 1990-х рр. *Наук. щорічник «Історія релігій в Україні»*. 2017. Вип. 27. Ч. 2. С. 216-225.
30. Кушпетюк О. Діяльність музею Братства імені князів Острозьких (за матеріалами архіву Братства з фондів Волинського краєзнавчого музею). *Острозьк. краєзнавчий зб.* 2014. Вип. 7. С. 283-287.
31. Магінський В. «Св. великомучениця Варвара». Реставрація та дослідження. *Історія релігій в Україні: наук. щорічник*. 2013. № 23. Кн. II. С. 397-403.

32. Манько М. Архівно-документальний фонд Державного історико-культурного заповідника м. Острога. *Наук. зап.* 1996. Вип. 1. С. 90-95.
33. Манько М. Етапи становлення музейної справи в Острозі. *Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в Острозі та Волині*. 2009. Вип. 2. С. 3-6.
34. Манько М. Михайло Струменський – один із реабілітованих історією. *Острозь. краєзнавчий зб.* 2019. Вип. 11. С. 220-224.
35. Манько М. Церковні краєзнавці Волині кінця XIX – поч. XX ст. – дослідники, популяризатори і зберігачі спадщини Острозької слов'яно-греко-латинської академії. *Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в Острозі та Волині*. 2009. С. 91-102.
36. Муфф Шанталь Музей у контексті радикальної демократії. *Політична критика: видання на перетині політики, науки та культури*. [перекл. Лугай О. і Ломоносова Т.]. URL : <https://politkrytyka.org/2016/04/14/muzej-u-konteksti-radikalnoyi-demokratiyi/> (дата звернення: 29.04.2024 р.).
37. Муширський В. Обстежувальні та рятувальні експедиції Рівненського краєзнавчого музею: пам'яті П. М. Жолтовського присвячується (до 30-річчя від дня смерті вченого). *Наук. зап. Рівнен. обл. краєзнавчого музею*. 2016. Вип. XIV. С. 22-27.
38. Нестеренко В., Сторчовий В. Християнські громади Хмельниччини в період «відлиги» (1953-1964 рр.). *Наук. щорічник «Історія релігій в Україні»*. 2017. Вип. 27. С. 249-258.
39. Павлюк О. Музей АТО у сільській школі створив священник. *Вісник+К*. URL : <https://visnyk.lutsk.ua/news/ukraine/regions/volyn/33010/> (дата звернення: 21.04.2024).
40. Пась Н. Збірка сакральних пам'яток Камінь-Каширського краєзнавчого музею. *Волинська ікона : дослідження та реставрація*. 2015. Вип. 22. С. 150-152.
41. Позіховська С. До історії створення і комплектування книжкової колекції Музею книги та друкарства в Острозі. *Острозь. краєзнавчий зб.* 2007. Вип. 2. С. 199-205.
42. Порохняк В. Фонди Бережанського краєзнавчого музею в умовах воєнного стану. *Традиції краєзнавства: регіональний аспект (до 110-річчя Тернопіль. обласного краєзнавчого музею)* : матеріали Всеукр. наук.-краєзн. конф., м. Тернопіль, 20–21 квіт. 2023 р. / Тернопіль. обл. краєзнавчий музей, 2023. С. 145-149.
43. Пришляк О. Зал сакральної скульптури XVIII-XIX ст. в експозиції Національного заповідника «Замки Тернопілля». *Наук. зап. Рівнен. обл. краєзнавчого музею*. 2022. Вип. XX. С. 172-175.
44. Решетніков Ю. Актуальні питання розвитку державно-церковних відносин в Україні. *Історія релігій в Україні : наук. щорічник*. 2011. Вип. 21. Кн. I. С. 674-682.
45. Сабадаш Ю., Панченко С. Особливості наукового та релігійного світоглядів: культурологічний аспект. *НАКККіМ*. 2019. №2. С. 112-116. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2019.175490>.
46. Старенький І. Музейна справа на Поділлі в 1890-1920 рр. *Наук. зап. Рівнен. обл. краєзнавчого музею*. 2015. Вип. XIII. Ч. 2. С. 127-132.
47. Старенький І. Участь польської громадськості в охороні пам'яток на території Поділля в XIX – початку XX ст. *Острозь. краєзнавчий зб.* 2015. Вип. 8. С. 158-161.
48. Токарчук В. Бучинська ікона як пам'ятка сакрального мистецтва. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любешівщина в історії України і Волині : наук. зб.* 2020. Вип. 68. С. 273-279.
49. Федорів Т. Ікони Ісуса Христа та Богородиці у стаціонарній експозиції замкового палацу м. Збаража. *Волинська ікона: дослідження та реставрація* : матеріали XXII між нар. наук. конф., м. Луцьк, 21-22 жовт., 2015 р. Луцьк, 2015. С. 116-121.
50. Филипович Л. Церква і українське суспільство (двадцятирічні підсумки порозуміння). *Історія релігій в Україні: наук. щорічник*. 2012. Вип. 22. Кн. II. С. 288-292.
51. Цвях Н. Живописні хоругви XIX-XX століття з колекції Національного заповідника «Замки Тернопілля»: історія, дослідження та реставрація. *Наук. зап. Рівнен. обл. краєзнавчого музею*. 2022. Вип. XX. С. 176-180.
52. Шпулак Н. Хотів показати, що таке війна»: священник з Хмельницького відкрив музей АТО/ООС у храмі. *Суспільне новини*. URL: <https://suspilne.media/103332-hotiv-pokazati-so-take-vijna-svasenik-z-hmelnickogo-vidkriv-muzej-ato-u-hrami/> (дата звернення: 12.03.2024).
53. Якобчук І. Внесок о. Віталія Максименка у відродження народної пам'яті про героїв Берестечка. *Острозь. краєзнавчий зб.* 2015. Вип. 8. С. 162-165.
54. Lutsan I., Horokholinska I. Clergy Social Activity During War Conditions: The Case of Western Regions of Ukraine. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*: Vol. 42 (8). P. 39-60. <https://doi.org/10.55221/2693-2148.2390>.
55. Muravsla S. Transformation of the concept «museum» in the Ukrainian space. *Museologica Brunensia*. 2022. 11 (1). P. 23-31. <https://doi.org/10.5817/MuB2022-1-3>.

Reference

1. Aristova A. Relihiiny i relihiieznavchyi turyzm v Ukraini: problemy rozvytku. *Naukovyi shchorichnyk «Istoriia relihii v Ukraini»*. 2019. Vyp. 29. S. 201-210. DOI: <https://doi.org/10.33294/2523-4234-2019-29-1-201-210>.
2. Atamanenko V. Naukova ta muzeina diialnist Y. V. Novytskoho. *Volynska knyha: istoriia, doslidzhennia, kolektsionuvannia*. 2004. Vyp. 1. S. 13-22.
3. b. a. Probuв na fronti 870 dnev: kapelan podaruvav ternopilskomu muzeiu eksponaty z blindazhnoi kaplychky. Terminovo. URL: <https://terminovo.te.ua/news/94282/> (data zvernennia: 21.04. 2024 r.).

4. Bentsal I. U Shushkivtsiakh na Ternopilshchyni parafiianyi oblashtovuiut muzei-trapeznu. *Suspilne Ternopil*. URL: <https://suspilne.media/ternopil/19388-u-suskivcah-na-ternopilsini-parafiani-oblastovuiut-muzej-trapeznu/> (data zvernennia: 21.04.2024 r.)
5. Bondarchuk O., Bondarchuk Ya. Khudozhnia zbirka Ostrozkoho istoryko-kulturnoho zapovidnyka. (Formuvannia ta restavratsiia). *Ostrozkyi naukovyi zbirnyk : yuvileine vydannia do 100-richchia vidkryttia muzeiu v Ostrozi*. 1916 – 11 (24) serpnia – 2016. 2016. S. 34-47.
6. Bondarchuk Ya. Zbirka ikonopysu Ostrozkoho istoryko-kulturnoho zapovidnyka (istoriia formuvannia ta doslidzhennia). *Istoriia muzeinytstva, pamiatkookhoronnoi spravy, kraieznavstva i turyzmu v Ostrozi ta na Volyni*. 2009. Vyp. 2. S. 51-68.
7. Bondarchuk Ya. Rui Raisa Fedorivna – dyrektor Ostrozkoho derzhavnoho istoryko-kulturnoho zapovidnyka. *Ostrozkyi kraieznavchyi zbirnyk*. 2019. Vyp. 11. S. 225-238.
8. Borysiuk O. Zakhody shchodo zberezhenia Mykhailivskoi ta Heorhiiivskoi tserkov – pamiatok arkhitektury XVII ta XX stolit. *Naukovi zapysky Rivnenskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu*. 2018. Vyp. XVI. S. 83-87.
9. Bukhalo H. Slovo pro Mykolu Teodorovycha ta yoho pratsiu. *Naukovi zapysky Rivnenskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu*. 2005. Vyp. 3. S. 10-13.
10. Vasilieva O., Mysak N. Uchast tserkvy u vyrishenni aktualnykh suspilnykh problem Ukrainy. *Istoriia religii v Ukraini: naukovyi shchorichnyk*. 2014. Vyp. 24. Knyh. II. S. 206-211.
11. Haidukevych Ya. Ternopilskyi oblasnyi kraieznavchyi muzei: 1940-vi roky. Tradytsii kraieznavstva: rehionalnyi aspekt (do 110-richchia Ternopilskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu) : *materialy Vseukr. nauk.-kraiezn. konf.*, m. Ternopil, 20–21 kvit. 2023 r. / Ternopilskyi oblasnyi kraieznavchyi muzei, 2023. S. 19-35. DOI: <https://doi.org/10.33294/2523-4234-2022-32-1-203-211>.
12. Hakh I., Hanuliak L. Rozvytok restavratsiinoi spravy v Halychyni XX st.: tvorchy dosvid Lva Getsa. *Naukovyi shchorichnyk «Istoriia religii v Ukraini»*. 2022. Vyp. 32. S. 203-211.
13. Danylchuk H. Rivnenskyi muzei u roky nimetskoï okupatsii 1941-1944 rr. *Naukovi zapysky Rivnenskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu*. 2006. Vyp. IV. S. 24-29.
14. Danyiuk M., Manko M. Mykhailo Tuchemskyi – zasnovnyk i pershyi kerivnyk istorychnoho muzeiu v Ostrozi. *Ostrozkyi kraieznavchyi zbirnyk*. 2012. Vyp. 5. S. 3-8.
15. Dmytrenko A. Stanovlennia etnografichnoho muzeinytstva na Volyni. *Naukovi zapysky Rivnenskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu*. 2006. Vyp. IV. S. 38-43.
16. Dmytriv I. U peredhiri Karpat sviashchenyk stvoryv muzei starozhytnosti Boikivshchyny. *Ukrainske slovo*. 2023. 30 cherv. 2023 r. URL : <https://www.ukrslovo.net/%d0%b4%d0%b5%d0%bd%d1%8c-%d0%b7%d0%b0-%d0%b4%d0%bd%d0%b5%d0%bc/117813.html> (data zvernennia: 12.03.2024).
17. Duhaieva T. Bukovynski khoruhvy – unikalni pamiatky sakralnoho mystetstva. *Novyny «Versii»*. 2024. 13 berezn. URL : <https://versii.cv.ua/mystetstvo/bukovynski-horugvy-unikalni-pam-yatky-sakralnogo-mystetstva/64083.html> (data zvernennia: 13.04.2024).
18. Duhaieva T. Volodymyr Krasnov-65. Ne nashkod i zberezhy. *Versii*. 2015. 19.02-25.02. (№7 (580)). S. 12.
19. Duhaieva T. Pamiatky sakralnoho mystetstva Bukovyny doby Avstro-Uhorskoï imperii u zbirtsi Chernivetskoho khudozhnoho muzeiu (do pytannia pro stvorennia koleksii ta dzherela doslidzhennia). *Ukrainsko-avstriiski kulturni vzaiemny druhoi polovyny XIX – pochatu XX stolittia*. Kyiv – Chernivtsi, 1999. S. 123-130.
20. Dundiak I. Muzeiefikatsiia tserkovnoho mystetstva Prykarpattia (fakty, postati): druha polovyna XX – pochatok XXI stolit. *Aktualni problemy istorii, teorii ta praktyky khudozhnoi kultury*. 2017. Vyp. XXXVIII. S. 137-145.
21. Dundiak I. Storinky istorii ukrainskoho tserkovnoho mystetstva druhoi polovyny XX st.: muzeiefikatsiia ta mystetstvoznavchi vydannia. *Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku*. 2014. Vyp. 20. T. 1. S. 47-52.
22. Dutchak A. Vlasnist religiiynykh orhanizatsii. *Istoriia religii v Ukraini: naukovyi shchorichnyk*. 2013. №23. Knyh. II. S. 87-95.
23. Zhukovska L. Pamiatkookhoronna ta kraieznavcha diialnist Bratstva imeni kniaziv Ostrozkykh. *Istoriia muzeinytstva, pamiatkookhoronnoi spravy, kraieznavstva i turyzmu v Ostrozi ta na Volyni*. 2009. Vyp. 2. S. 7-11.
24. Zavadzka O. Zi shchodennyka Yosypa Vladyslavovycha Novytskoho (20 chervnia – 19 veresnia 1919 r.). *Ostrozkyi kraieznavchyi zbirnyk*. 2004. Vyp. 1. S. 42.
25. Zvarych T. Spohady pro Pochaiivsku lavru. *Naukovi zapysky*. 2011. Vyp. IX. Ch. 2. S. 68-71.
26. Ivashyn Ya. Na Prykarpatti die yedyni muzei, shcho roztashovanyi u rezydentsii sviashchenyka. *Firtka. Ahentsiia novyn*. URL : <https://firtka.if.ua/blog/view/na-prikarpatti-die-edinij-muzej-so-roztasovaniy-u-rezidencii-svasenika29189> (data zvernennia: 12.03.2024).
27. Kind-Voitiuk N. Orhanizatsiia muzeinoi ta pamiatkookhoronnoi roboty na Zakhidnii Volyni u 1920-kh i 1930-kh rr.: dzherela z vyvchennia. *Istoriia muzeinytstva, pamiatkookhoronnoi spravy, kraieznavstva i turyzmu v Ostrozi ta na Volyni*. 2011. Vyp. 3. S. 3-8.
28. Kind-Voitiuk N. Pamiatkookhoronna robota v Ostrozi u 1920-kh – 1930-kh rokakh. *Istoriia muzeinytstva, pamiatkookhoronnoi spravy, kraieznavstva i turyzmu v Ostrozi ta na Volyni*. 2009. Vyp. 2. S. 12-17.
29. Kovalchuk Ye. Zberezhenia y vyvchennia fondu sakralnoho mystetstva Volynskoho kraieznavchoho muzeiu u pershii polovyni 1990-kh rr. *Naukovyi shchorichnyk «Istoriia religii v Ukraini»*. 2017. Vyp. 27. Ch. 2. S. 216-225.
30. Kushpetiuk O. Diialnist muzeiu Bratstva imeni kniaziv Ostrozkykh (za materialamy arkhivu Bratstva z fondiv Volynskoho kraieznavchoho muzeiu). *Ostrozkyi kraieznavchyi zbirnyk*. 2014. Vyp. 7. S. 283-287.
31. Mahinskyi V. «Sv. velykomuchenytzia Varvara». Restavratsiia ta doslidzhennia. *Istoriia religii v Ukraini: naukovyi shchorichnyk*. 2013. № 23. Knyh. II. S. 397-403.

32. Manko M. Arkhivno-dokumentalniy fond Derzhavnoho istoriko-kulturnoho zapovidnyka m. Ostroha. *Naukovi zapysky*. 1996. Vyp. 1. S. 90-95.
33. Manko M. Etapy stanovlennia muzeinoi spravy v Ostrozi. *Istoriia muzeinytstva, pamiatkookhoronnoi spravy, kraieznavstva i turyzmu v Ostrozi ta na Volyni*. 2009. Vyp. 2. S. 3-6.
34. Manko M. Mykhailo Strumenskyi – odyń iz reabilitovanykh istoriieiu. *Ostrozkyi kraieznavchyi zbirnyk*. 2019. Vyp. 11. S. 220-224.
35. Manko M. Tserkovni kraieznavtsi Volyni kintsia XIX – poch. XX st. – doslidnyky, populiaryzatory i zberihachi spadshchyny Ostrozkoï sloviano-hreko-latynskoi akademii. *Istoriia muzeinytstva, pamiatkookhoronnoi spravy, kraieznavstva i turyzmu v Ostrozi ta na Volyni*. 2009. S. 91-102.
36. Muff Shantal Muzei u konteksti radykalnoi demokratii. Politychna krytyka: vydannia na peretyni polityky, nauky ta kultury. [perekl. Luhai O. i Lomonosova T.]. URL : <https://politikrytyka.org/2016/04/14/muzej-u-konteksti-radikalnoyi-demokratiyi/> (data zvernennia: 29.04.2024 r.).
37. Mushyrovskiy V. Obstezhuvalni ta riatuvalni ekspedytsii Rivnenskoho kraieznavchoho muzeiu: pamiaty P. M. Zholtovskoho prysviachuietsia (do 30-richchia vid dnia smerti vchenoho). *Naukovi zapysky Rivnenskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu*. 2016. Vyp. XIV. S. 22-27.
38. Nesterenko V., Storchovyi V. Khrystyianski hromady Khmelnychchyny v period «vidlyhy» (1953-1964 rr.). *Naukovyi shchorichnyk «Istoriia religii v Ukraini»*. 2017. Vyp. 27. S. 249-258.
39. Pavliuk O. Muzei ATO u silskii shkoli stvoryv sviashchennyk. *Visnyk+K*. URL : <https://visnyk.lutsk.ua/news/ukraine/regions/volyn/33010/> (data zvernennia: 21.04.2024).
40. Pas N. Zbirka sakralnykh pamiatok Kamin-Kashyrskoho kraieznavchoho muzeiu. *Volynska ikona : doslidzhennia ta restavratsiia*. 2015. S. 150-152.
41. Pozikhovska S. Do istorii stvorennia i kompletuvannia knyzhkovoï kolektsii Muzeiu knyhy ta drukarstva v Ostrozi. *Ostrozkyi kraieznavchyi zbirnyk*. 2007. Vyp. 2. S. 199-205.
42. Porokhniak V. Fondy Berezhanskoho kraieznavchoho muzeiu v umovakh voiennoho stanu. *Tradysii kraieznavstva: rehionalnyi aspekt* (do 110-richchia Ternopil'skoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu) : materialy Vseukr. nauk.-kraiezn. konf., m. Ternopil, 20–21 kvit., 2023 r. / Ternopil'skyi oblasnyi kraieznavchyi muzei, 2023. S. 145-149.
43. Pryshliak O. Zal sakralnoi skulptury XVIII-XIX st. v ekspozytsii Natsionalnoho zapovidnyka «Zamky Ternopillia». *Naukovi zapysky Rivnenskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu*. 2022. Vyp. XX. S. 172-175.
44. Reshetnikov Yu. Aktualni pytannia rozvytku derzhavno-tserkovnykh vidnosyn v Ukraini. *Istoriia religii v Ukraini : naukovyi shchorichnyk*. 2011. Vyp. 21. Knyha I. S. 674-682. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2019.175490>.
45. Sabadash Yu., Panchenko S. Osoblyvosti naukovoï ta relihiinoho svitohliadiv: kulturolohichniy aspekt. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv*. 2019. №2. S. 112-116.
46. Starenkyi I. Muzeina sprava na Podilli v 1890-1920 rr. *Naukovi zapysky Rivnenskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu*. 2015. Vyp. XIII. Chast. 2. S. 127-132.
47. Starenkyi I. Uchast polskoi hromadskosti v okhoroni pamiatok na terytorii Podillia v XIX – na pochatku XX st. *Ostrozkyi kraieznavchyi zbirnyk*. 2015. Vyp. 8. S. 158-161.
48. Tokarchuk V. Buchynska ikona yak pamiatka sakralnoho mystetstva. Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. *Liubeshivshchyna v istorii Ukrainy i Volyni : naukovyi zbirnyk*. 2020. Vyp. 68. S. 273-279.
49. Fedoriv T. Ikony Isusa Khrysta ta Bohorodytsi u stantsionarii ekspozytsii zamkovoho palatsu m. Zbarazha. *Volynska ikona: doslidzhennia ta restavratsiia : materialy XXII mizhnarodnoi naukovoï konferentsii*, m. Lutsk, 21–22 zhovtnia 2015 roku. Lutsk, 2015. S. 116-121.
50. Fylypovych L. Tserkva i ukrainske suspilstvo (dvadtsiatyrichni pidsumky porozuminnia). *Istoriia religii v Ukraini: naukovyi shchorichnyk*. 2012. Vyp. 22. Knyh. II. S. 288-292.
51. Tsviakh N. Zhyvopysni khoruhvy XIX-XX stolittia z kolektsii Natsionalnoho zapovidnyka «Zamky Ternopillia»: istoriia, doslidzhennia ta restavratsiia. *Naukovi zapysky Rivnenskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu*. 2022. Vyp. XX. S. 176-180.
52. Shpulak N. Khotiv pokazaty, shcho take viina»: sviashchennyk z Khmelnytskoho vidkryv muzei ATO/OOS u khrami. *Suspilne novyny*. URL: <https://suspilne.media/103332-hotiv-pokazati-so-take-vijna-svasenik-z-hmelnickogo-vidkryv-muzej-ato-u-hrami/> (data zvernennia: 12.03.2024).
53. Yakobchuk I. Vnesok o. Vitaliia Maksymenka u vidrodzhennia narodnoi pamiaty pro heroiv Berestechka. *Ostrozkyi kraieznavchyi zbirnyk*. 2015. Vyp. 8. S. 162-165.
54. Lutsan I., Horokholinska I. Clergy Social Activity During War Conditions: The Case of Western Regions of Ukraine. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*: Vol. 42 (8). pp. 39-60. <https://doi.org/10.55221/2693-2148.2390>.
55. Muravska S. Transformation of the concept «museum» in the Ukrainian space. *Museologica Brunensia*. 2022. 11 (1). P. 23-31. <https://doi.org/10.5817/MuB2022-1-3>.

CLERGY AND MUSEUMS IN THE WESTERN UKRAINE (XX th c. – 2024)

Bondarchuk Vitalii – Candidate of Historical Sciences The National University of Ostroh Academy, Ostroh

Based on the research of sources with a sufficient degree of representativeness and reliability, a complex of information on the participation and involvement of clergymen in museum work in Western Ukraine was collected and systematized. Three aspects of their involvement were identified: the foundation and cooperation with museums, participation in monument protection affairs, and donations of liturgical objects to museums. The dependence of these processes and their intensity on the type of existing political regime was demonstrated. It is determined that the founding of museums by

clergymen does not always pursue religious goals and is socially beneficial to local communities. It is shown that the success of the donation of liturgical objects to a museum depends not only on the priest, but also on leadership members of his church community. It is established that the cooperation between museums and priests is mutually beneficial but requires normative regulation by both the Church and the State.

Key words: museum, clergyman, liturgical objects, icon painting, Western Ukraine, donor, Christian Church, Eastern Orthodox Church, monument protection affairs.

UDC 262.14:069(477.8)

CLERGY AND MUSEUMS IN THE WESTERN UKRAINE (XX th c. – 2024)

Bondarchuk Vitalii – Candidate of Historical Sciences The National University of Ostroh Academy, Ostroh

The *purpose* of the paper is to explore the role and importance of the priesthood in the evolution and existence of museums in Western Ukraine in the XX-XXI centuries. The paper will also examine how this process was influenced by political regimes and changes in their culture and religion policies.

Research methods. The method of inductive generalization allowed different cases of clergy involvement in museum activities that occurred in various territories of Western Ukraine at different times and were mentioned in different sources to be grouped. These groups served as the proof base for several of the author's hypotheses. The historical method made it possible to consider the research objects in the context of their environment and the process of their development. The author also used the axiomatic method, believing that intensifying the involvement of clergy in museum work is a good idea.

Results. It was found that clergymen were involved independently or were involved in museum activities throughout the study period. Cases of this involvement can be categorized into three groups: 1) clergymen as museum founders and participats in the museum activities; 2) clergymen participated in the monument protection activities; 3) clergymen as donors of liturgical objects to museums. The lack of cooperation between the clergy and museums had negative consequences, primarily in the form of the loss of museum value objects and examples that showed this were also collected.

The scientific *novelty* is that it has been demonstrated that, at least in the museum sphere, representatives of different worldviews – scientific and religious – can freely cooperate and collaborate for the common good. At the same time, the existing opinion about the regulatory lack of regulation in this sphere was confirmed.

Practical significance. The results of the research can be used to substantiate the feasibility of amending legislation to eliminate existing problems in the involvement of clergy in museum work.

Key words: museum, priest, liturgical objects, icon painting, Western Ukraine, donor, Christian Church, Eastern Orthodox Church, monument protection affairs.

Надійшла до редакції 6.05.2024 р.